VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Guia Docent
42897 Principis i teories per a la planificació i gestió del desenvolupament territorial

FITXA IDENTIFICATIVA

Dades de l'Assignatura

Codi	42897
Nom	Principis i teories per a la planificació i gestió del desenvolupament territorial
Cicle	Màster
Crèdits ECTS	10.0
Curs acadèmic	2022 - 2023

Titulació/titulacions

Titulació	Centre	Curs	Període
2107 - M.U. en Cooperació al desenvolupament 11-V.2	Facultat de Geografia i Història	1	Segon quadrimestre

Matèries

Titulació	Matèria	Caràcter
2107 - M.U. en Cooperació al desenvolupament 11-V.2	2 - Planificació integral del desenvolupament local	Optativa

Coordinació

Nom	Departament
GALLEGO BONO, JUAN RAMON	110 - Economia Aplicada

RESUM

DESENVOLUPAMENT SOSTENIBLE; DESENVOLUPAMENT ECONÒMIC I DIAGNÒSTIC TERRITORIAL

Des de fa almenys tres dècades es reconeix en l'àmbit de laciència regional o fins i tot des de les ciències socials en general la gran importància del territori per al desenvolupament econòmic i la necessitat de comprendre el territori com una complexa matriu socioinstitucional.

L'assignatura Desenvolupamenteconòmic i diagnòstic territorial persegueix: a) introduir l'estudiant en la recerca teòrica i aplicada sobre les problemàtiques socioeconòmiques de territoris a escala local i regional i b) dotar l'estudiant d'una sèrie d'eines teòriques i pràctiques perquè, com a responsable de polítiques de desenvolupament local i regional o bé com a cooperant i/o assessor en l'àmbit del desenvolupament local en països en via de desenvolupament, dispose d'un marc general de reflexió i d'acció, així com de certs instruments per a abordar problemes concrets.

En coherència amb els objectius que es marca aquesta assignatura cal que combine a) els coneixements teòrics en l'àmbit de les polítiques i el desenvolupament regional i local, b) un mínim domini sobre la problemàtica general i específica dels diversos sectors productius i el seu impacte territorial, c) coneixement dels principals principis i instruments de la planificació territorial; d) una informació àmplia sobre les principals fonts de dades estadístiques existents i e) el coneixement d'un ampli ventall de casos de polítiques de desenvolupament local a partir dels quals es puguen mobilitzar i enriquir els elements anteriors.

Finalment, tenint en compte que els estudiants que seguiran aquesta matèria provindran de molt diversos camps de les ciències socials (economia, geografia, dret, sociologia, psicologia, ciència política, ciències ambientals, etc.), l'aproximació als fenòmens econòmics, socials i territorials es realitzarà amb un enfocament d'economia política i desenvolupament territorial sostenible basat en les institucions (regles de joc), del qual participen les disciplines científiques referides.

Per completar l'estudi teòric s'exposaran casos pràctics i s'utilitzaran les diferents fonts disponibles, estadístiques i no, perquè l'alumnat puga realitzar anàlisis empíriques aplicant els conceptes i idees prèviament desenvolupats i d'aquesta manera aplique els coneixements adquirits en la pràctica.

RECURSOS I ACTIVITATS ECONÒMIQUES PER AL DESENVOLUPAMENT LOCAL

El procés de globalització que està tenint lloc en la nostra societat a partir de l'expansió de certs grups de l'economia i de l'extraordinari avanç de la tecnologia, ha generat una tendència creixent cap a l'homogeneïtzació del planeta. Però aquest procés, en el qual s'articulen individus, regions i ciutats, al mateix temps exclou una gran porció de grups socials i territori, cosa que genera un desenvolupament dual a causa de l'increment de la desigualtat, de l'exclusió social i de la fragmentació de l'ocupació. Si a això afegim els impactes ambientals negatius, tenim un desenvolupament insostenible del planeta.

Els efectes d'aquests canvis es poden pal·liar mitjançant una sèrie d'actuacions en diferents àrees com ara, entre d'altres, la potenciació del turisme sostenible, la conservació del medi ambient, el desenvolupament de l'agricultura ecològica i el suport al comerç just.

L'assignatura "Recursos i activitats econòmiques per al desenvolupament" vol proporcionar al'alumnat un coneixement teòric de les àrees anteriors com a factors dinamitzadors del creixement sostenible. L'objectiu consistirà a capacitar l'alumne/a per analitzar la realitat socioeconòmica, ambiental i cultural, marc de les accions i projectes de cooperació al desenvolupament i desenvolupament local. En aquet sentit, se li proporcionaran instruments que li permeten adquirir un domini pràctic del disseny, de la gestió i de l'avaluació dels projectes de desenvolupament.

BONES PRÀCTIQUES EN PLANIFICACIÓ INTEGRAL DEL DESENVOLUPAMENT LOCAL

El sistema de cooperació espanyol s'ha dotat durant els últims anys d'un extens cos normatiu i de gestió. Dins d'aquest destaca la creació i adopció de diferents instruments de planificació de l'AOD tant per part de l'administració central com dels actors de la cooperació descentralitzada i dels agents de cooperació. La planificació de la cooperació per al desenvolupament s'ha convertit en un instrument bàsic en la gestió de l'ajuda i en un mecanisme indispensable per a millorar la seua eficàcia i la seua adequació a l'agenda global del desenvolupament.

En l'assignatura s'intentarà familiaritzar l'alumnat amb els instruments de planificació aplicats en matèria de cooperació, comprendre la importància i la rellevància que té en l'eficàcia de l'ajuda i, sobretot, interioritzar els criteris bàsics i els principis metodològics que han d'orientar tot procés de planificació.Amb aquesta finalitat analitzarem els aspectes teòrics de la planificació, els diferents nivells de planificació i els instruments generals aplicats a cadaun i els traslladarem a l'estudi i l'anàlisi de casos pràctics amb els quals definirem models de bones pràctiques de planificació de la cooperació per al desenvolupament.

Amb tot això es pretén dotar l'alumnat de la capacitat d'anàlisi per a determinar en cada cas la necessitat i els objectius de la planificació, els criteris que hem de considerar i les metodologies que ens permetran obtenir documents de planificació operatius i eficaços en l'assoliment dels objectius proposats. Així mateix, es promourà la capacitat crítica de l'alumnat respecte a l'actual model de cooperació, identificar-ne les debilitats i convertir-se en agents de canvi i enfortiment del sistema de cooperació.

CONEIXEMENTS PREVIS

Relació amb altres assignatures de la mateixa titulació

No heu especificat les restriccions de matrícula amb altres assignatures del pla d'estudis.

Altres tipus de requisits

No es requereixen

COMPETÈNCIES

2107 - M.U. en Cooperació al desenvolupament 11-V.2

- Que els estudiants siguen capaços d?integrar coneixements i afrontar la complexitat de formular judicis a partir d?una informació que, sent incompleta o limitada, incloga reflexions sobre les responsabilitats socials i ètiques vinculades a l?aplicació dels seus coneixements i judicis.
- Que els estudiants sàpiguen comunicar les conclusions (i els coneixements i les raons últimes que les sustenten) a públics especialitzats i no especialitzats d?una manera clara i sense ambigüitats.
- Que els estudiants posseïsquen les habilitats d?aprenentatge que els permeten continuar estudiant d?una forma que haurà de ser en gran manera autodirigida o autònoma.
- Tindre criteris d'anàlisi de la realitat política, social, econòmica i cultural en la que es contextualitzen els enfocaments i temes de la nova cultura de la cooperació que promouen els organismes i les convencions internacionals
- Saber reconéixer les interrelacions entre els agents locals i els globals

- Conéixer l'entorn econòmic internacional per a identificar accions de desenvolupament viables en els mercats mundials

RESULTATS DE L'APRENENTATGE

-És capaç de comprendre de les relacions existents entre territori i desenvolupament local
-És capaç de desenvolupar activitats respectuoses amb el medi ambient, la lluita contra la pobresa i la promoció del desenvolupament local humà i sostenible
-És capaç d'identificar els elements clau de la planificació estratègica
-És capaç d'obtenir informació, elaborar-la i realitzar un diagnòstic territorial dirigit al disseny de projectes d'intervenció.

DESCRIPCIÓ DE CONTINGUTS

1. Desenvolupament sostenible

Planificació estratègica integral des de l'escala local: Relacions entre planificació territorial, economia i medi ambient. Conceptes i instruments de l'Ordenació territorial. Ele-ments bàsics de l'Estructura Econòmica i caracterització dels sectors productius. Aproximació a l'anàlisi del mercat de treball i de les relacions entre formació i ocupació.

2. Recursos i activitats econòmiques per al desenvolupament local

El medi ambient com a factor dinamitzador del creixement sostenible. Turisme responsable. Drets culturals i patrimoni. Comerç Just.

3. Bones pràctiques en Planificació Integral en desenvolupament local

S'analitzaran les bones pràctiques en cooperació al desenvolupament vinculades amb la planificació integral del desenvolupament local, a través de l'exposició de projectes ja rea-litzats. Aquestes exposicions les realitzaren els propis agents que han participat en aquests projectes o professors i investigadors que han analitzat el seu desenvolupament i resultats

VOLUM DE TREBALL

ACTIVITAT	Hores	% Presencial
Classes de teoria	20,00	100
Pràctiques en aula	15,00	100
Tutories reglades	10,00	100
Seminaris	10,00	100
Altres activitats	5,00	100
Estudi i treball autònom	190,00	0
TOTAL	**250,00**	

METODOLOGIA DOCENT

-Sessions presencials teòriques amb exposició de continguts bàsics del programa.

-Realització de seminaris com a espais per a la reflexió, posada en comú i aprofundiment dels continguts ja treballats per l'alumne amb anterioritat a través del seu treball autònom.

-Sessions presencials pràctiques en les quals s'utilitzaren estratègies metodològiques de resolució de problemes, estudi de cas i aprenentatge per projectes per a l'aplicació dels conceptes bàsics prèviament introduïts.

-Tutories en aula per a la resolució de dubtes i aclarir col·lectivament qüestions d'interès per a tots els alumnes/as en relació als continguts conceptuals o pràctics, així com el treball que hauran de realitzar de forma autònoma.

AVALUACIÓ

Proves d'avaluació	20
Activitats i pràctiques dirigides en el aula	30
Memòria	50
TOTAL	100

Per superar l'assignatura s'han d'aprovar amb un 5 tots els exercicis avaluables.

REFERÈNCIES

Bàsiques

- Materia Desarrollo Económico y Diagnóstico Territorial

1. Fernández-Satto, V.R. y Vigil-Greco, J.I. (2007): Clusters y desarrollo territorial. Revisión teórica y desafíos metodológicos para América Latina, Economía, Sociedad y Territorio, Vol. VI, Nº 24, 859-912. http://www.cmq.edu.mx/documentos/Revista/revista24/est24_1.pdf
2. Gallego, J.R. (2009):El Diagnóstico territorial en Noguera, J.; Pitarch, MªD. y Esparcia, J. (Coord.): Gestión y Promoción del Desarrollo Local, Servei de Publicacions de la Universitat de València, Valencia, pp.85-113.
2. Gallego, J.R. y Nácher, J. (2003): Consenso y políticas de desarrollo local: Una aplicación al caso valenciano, Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales, Vol. XXXV, Nº 135, 53-73.
4. Salas Casasola, I.; Boucher, F. y Requier-Desjardins, D. (2006) : Agroindustria rural y liberalización agrícola: el rol de los sistemas agroalimentarios localizados, Agroalimentaria, nº22, Enero-junio, pp.29-40. http://www.saber.ula.ve/bitstream/123456789/17908/1/articulo2.pdf
5. Sen, A.K. (2000): Desarrollo y Libertad, Editorial Planeta, Barcelona. Capítulos 1 y 2.

- Materia Recursos y Actividades Económicas para el Desarrollo

1.Ballart Hernández, J. (1997) El Patrimonio Histórico y Arqueológico: Valor y Uso. Ariel. Barcelona.
2.Barrado, D. y Calabuig, J. (2001) Geografía Mundial del Turismo. Síntesis. Madrid.
3.Cabello Carro, Paz (Ed.) (2007) Patrimonio Cultural e Identiddad. Ministerio de Cultura. Madrid.
4.Cadenas Marín, A. (1995) Agricultura y Desarrollo Sostenible. Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Madrid.
5.Camagni R (2005) Economia Urbana. Antoni Bosch.
6.Capello R (2007) egional Economics. Routledge
7.Cortés García, Francisco J. (2009) Finanzas éticas: banca ética, microfinanzas y monedas sociales. La Hidra de Lerna ediciones. Almería.
8.Goodland, R. (1997) Medio Ambiente y Desarrollo Sostenible. Trotta. Madrid.
9.Hernández Hernández, F. (2002) El Patrimonio Cultural. La Memoria Recuperada. Trea. Gijón.
10.López Olivares, D. (1998) La Ordenación y la Planificación Integrada de los Recursos Territoriales Turísticos. Manuals. Publicaciones UJI. Castellón.
11.Morales Miranda, J. (1998) Guía Práctica para la Interpretación del Patrimonio: el Arte de Acercar el Legado Natural y Cultural al Pueblo Visitante. Sevilla. Junta de Andalucía.
12.Murga Menoyo, M.A: (coord.) (2006) Desarrollo Local y Agenda 21. Una Visión Social y Educativa. Pearson. Madrid.
13. Rivas García, J. y M. Magadán Díez (2007) Planificación Teórica y Desarrollo Sostenible. Septem. Oviedo.

- Materia Recursos y Actividades Económicas para el Desarrollo

14. Siglitz, J. (2007) Comercio Justo para Todos: Cómo el Comercio Puede Promover el Desarrollo. Santillana. Mèxico.
15. Sorribes, J. (coord.) (2012) La Ciudad: economía, constructo, sociedad y medio ambiente. Tirant Humanidades, Valencia. Pp. 1-501. ISBN 13:9788415442844.

- Materia Buenas Prácticas en Planificación Integral del Desarrollo Local

1.Coordinadora de ONGD de España (2008), Mejor ayuda, una condición necesaria para el desarrollo, CONGDE, Campaña del Milenio de NNUU.
2.Coordinadora de ONGD de España (2009): La gestión para resultados en el nuevo marco de la cooperación internacional para el desarrollo. CONGDE
3.Iborra, Juanjo, Santander, Guillermo (2012) capítulo sobre planificación en La cooperación para el desarrollo en la Comunitat Valenciana, Plataforma 2015ymás
4. Ignacio Martínez (2011), capítulo Armonización y complementariedad de la cooperación de las comunidades autónomas. Una aproximación desde la planificación en Eficacia de la ayuda y división del trabajo: Retos para la cooperación descentralizada española CEIPAZ/ICEI
5.FEMP (2011), capítulo Orientaciones estratégicas de la cooperación descentralizada pública local en Manual de Gestión de la Cooperación para el Desarrollo de los gobiernos locales. FEMP
6.Lara González Gómez (2007), Guía para mejorar la gestión de las organizaciones de desarrollo. Universidad de Antioquia (Colombia), Instituto HEGOA
8.Martínez, Ignacio y Sanahuja, José Antonio (2009) La agenda internacional de eficacia de la ayuda y la cooperación descentralizada, Doc. de trabajo Nº 38, Fundación Carolina.
9.PNUD, Manual de planificación, seguimiento y evaluación de los resultados de desarrollo (2009).

- Materia Buenas Prácticas en la Planificación Integral del Desarrollo Local

10.VV.AA. Orientaciones para la planificación de la cooperación para el desarrollo en entidades locales de la Comunitat Valenciana. (2014). Càtedra UNESCO dEstudis sobre el desenvolupament / Plataforma2015ymás

Complementàries

- Materia Desarrollo Sostenible: Planificación Estratégica Integral desde la Escala Local

1. Alburquerque, F. (2004): Desarrollo económico local y descentralización en América Latina, Revista de la CEPAL, 82, Abril, pp.157-171.
2. Alonso, J.A. (2007): Desigualdad, instituciones y progreso: un debate entre historia y presente, Revista de la CEPAL, 93, Diciembre, pp.63-84.
3. Alvergne, C. (2008): Le défi des territoires. Comment depasser les disparites spatiales en lAfrique de l'Ouest et du Centre. Karthala.
4. Amin, A. (2002): Spatialities of globalisation, Environment and Planning A, 34: 385-399.
5. Bisang, R. y Gutman, G.E. (2005): Acumulación y tramas agroalimentarias en América Latina, Revista de la CEPAL, 87, Diciembre, pp.115-129.
6. Bono, E. (2010): Naranja y Desarrollo. La base agrícola exportadora de la economía del País Valenciano y el modelo de crecimiento hacia fuera, Publicacions de la Universitat de València (PUV), Valencia
7. Blakely, E.J. (1989): Planning Local Economic Development. Theory and Practique, Sage Publications, Newbury Park.
8. Cardoso, F.H. y Faletto, E. (1969): Dependencia y desarrollo en América Latina. Ensayo de interpretación sociológica, Siglo veintiuno editores, México.
9. Colletis, G. y Pecqueur, B. (1993). «Intégration des espaces et quasi-intégration des firmes: vers

de nouvelles rencontres productives ?» Revue d'économie régionale et urbaine, 3 :489-507.

- Materia Desarrollo Sostenible: Planificación Estratégica Integral desde la Escala Local

10. Correa Gómez, C.A.; Boucher, F. y Requier-Desjardins, D. (2006) : ¿Cómo «activar» los sistemas agroalimentarios localizados en América Latina?. Un análisis comparativo, Agroalimentaria, nº22, Enero-junio, pp.17-27.(Disponible en http://www.saber.ula.ve/handle/123456789/17911)
11. Craviotti, C. (2007): Agentes extrasectoriales y transformaciones recientes
12. en el agro argentino, Revista de la CEPAL, 92, Agosto, pp.163-174.
13. Del Castillo, J. (Dir.)., Barroeta, B., Bayón, Mª.M. y Cordero, E. (1994): Manual de desarrollo local, Departamento de Economía y Hacienda del Gobierno Vasco, Vitoria-Gasteiz.
14. Di Meglio, R. (2005): Desarrollo económico local y trabajo decente en América Latina: El papel de la OIT (Organización Internacional del Trabajo), OIT. (http://www.redelaldia.org/IMG/pdf/0435.pdf)
15. Durston, J. (1999): Construyendo capital social comunitario, Revista de la CEPAL, 69, Diciembre, pp.103-118.
16. Durston, J. y López, E. (2006): Capital social y gestión participativa en la cuenca de Pátzcuaro, Revista de la CEPAL, 90, Diciembre, pp.105-119.
17. Farinós, J. (2005): "Nuevas formas de gobernanza para el desarrollo territorial sostenible del espacio relacional", Ería 67, pp. 219-235.
18. Finot, I. (2007): Los procesos de descentralización en América Latina, Investigaciones Regionales, 10, 173-205.

- Materia Desarrollo Sostenible: Planificación Estratégica Integral desde la Escala Local

19. Gallego, J.R. (2009): La articulación local-global de sistemas territoriales de producción y de innovación, Revista de Estudios Regionales, 84:53-82.
20. Gallego, J.R. (2009):Desarrollo Local y Desarrollo Global en Noguera, J.; Pitarch, MªD. y Esparcia, J. (Coord.): Op. Cit. (Anexos en CD-ROM).
21. Gallego, J.R. (2010): Agricultura a tiempo parcial y externalización de servicios como vehículo del cambio estructural, Revista Española de Estudios Agrosociales y Pesqueros, 225, pp.13-45.
22. Gallego, J.R. y Pitxer, J.V.(2009): Políticas locales participativas y desarrollo territorial. Los Pactos Territoriales por el Empleo en el País Valenciano, Arxius de Ciències Socials, nº21, pp.21-36.
23. Graciano Da Silva, J., Gómez, S. y Castañeda, R. (2008):Boom agrícola y persistencia de la pobreza en América Latina, Revista Española de Estudios Agrosociales y Pesqueros, Nº 218, 17-44.
24. Greffe, X. (2002): Le développement local, Éditions de laube/Datar.
25. Iglesias Lesaga, E. y Rocha Aceves, A.L. (2008): La transición del espacio zapatero mexicano hacia el milieu innovador, Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales, Vol. XL, Nº 153, 127-146.
26. Perez-Aleman, P. (2003): Decentralised production organisation and institutional transformation: large and small firm networks in Chile and Nicaragua, Cambridge. Journal of Economics, Nov. 27, 789 - 805.

- Materia Desarrollo Sostenible: Planificación Estratégica Integral desde la Escala Local

27. Perez-Aleman, P. (2005): Cluster formation, institutions and learning: the emergence of clusters and development in Chile, Industrial and Corporate Change, 14(4):651-677.
28. Molenaers, N. (2006): Vida asociativa y desarrollo local en dos pueblos nicaragüenses, Revista de la CEPAL, 90, Diciembre, pp.121-133.
29. North, D.C. (2007): Para entender el proceso de cambio económico, Norma, Bogotá.
30. Portes, A. (2006): Instituciones y desarrollo: Una revisión conceptual, Cuadernos de Economía, Vol XXV, Nº 45, pp. 13-52, Bogotá.
31. Prebisch, R. (1981): Capitalismo periférico. Crisis y transformación, Fondo de Cultura

Económica, México.
32. Sánchez, A. (dir.); Banyuls, J.; Cano, E.; Gallego, J.R.; Pitxer, J.V.; Torrejón, M.(2006): Estudio Socioeconómico de la Comarca de l'Horta Nord, Consorci Pactem Nord, Burjassot.
33. Silva Lira, I. (2005): Desarrollo económico local y competitividad territorial, Revista de la CEPAL, Nº85, pp.81-100.
34. Stiglitz, J.S. (2002): El malestar en la globalización, Taurus, Madrid.
35. Stiglitz, J.S. (2006): Cómo hacer que funcione la globalización, Taurus, Madrid.
36. Tomás Carpi, J.A. (1998): "Las regiones españolas y el fomento de la competitividad", cap.XXVI en Mella, J.Mª (Coord.): Economía y Política Regional en España ante la Europa del Siglo XXI, Madrid, Akal: pp.532-570.

- Materia Desarrollo Sostenible: Planificación Estratégica Integral desde la Escala Local

Sitios web de interés (nacionales)
Instituto Nacional de Estadística (http://www.ine.es/)
Instituto Valenciano de Estadística. Banco de Datos Territorial (http://ive.ive.es/bde/ctrl/index.jsp?language=1&acc=yes)
Caja España, Datos Económicos y Sociales Territoriales (http://internotes.cajaespana.es/pubweb/decyle.nsf/datoseconomicos?OpenFrameSet)
Sitios web de interés (internacionales)
Banco Mundial (http://www.bancomundial.org)
Comisión Económica para América Latina (http://www.cepal.cl)
Institute of Management and Development (IMD) (http://www.imd.ch)
Organización Mundial de Comercio (http://www.wto.org)
Organización de Estados Americanos (http://www.oas.org)
World Economic Forum (http://www.weforum.org)
Informes anuales de la ONG Transparencia Internacional (Elabora un Índice de Percepción de la Corrupción)
http://www.transparency.org/news_room/in_focus/2008/cpi2008/cpi_2008_table
Problemática indígena
Revista ASIES (Guatemala) Asociación de Investigación y Estudios Sociales
http://www.asies.org.gt/Revista%20ASIES.htm
Gobierno de Chile: SUBDERE (Subsecretaria de Desarrollo Regional Administrativo) http://www.subdere.gov.cl/1510/article-65843.html
Relacionado con el libro de C. Alvergne : Programme de relance des politiques daménagement du territoire en Afrique de lOuest et du Centre (htpp://www.amenagement-afrique.com/)

- Materia Recursos y Actividades Económicas para el Desarrollo

1.Bengochea, A. et al. (2006) Actividad Turística y Medio Ambiente. Septem. Oviedo.
2.Bote Gómez, V. (1990) Planificación Económica del Turismo. Trillas. México.
3.Fullana, P. y S. Ayuso (2002) Turismo Sostenible. Rubes. Barcelona.
4.Fundación Santander Central Hispano (2005) Indicadores de Desarrollo Sostenible para los Destinos Turísticos. OMT. Madrid.
5.Jacobs M. (1996) La economía verde. Icaria. Barcelona.
6.Jiménez Herrero, L. M. (1996) Desarrollo sostenible y economía ecológica. Síntesis. Madrid.
7.Pérez de las Heras, M. (2004) Manual del Turismo Sostenible. Mundi-Prensa. Madrid.
8.Sepúlveda, S. (2005) Desarrollo sostenible microregional: Métodos para la Planificación Local. I.I.C.A. San José [Costa Rica].

9.Del Valle Turo, E. A. (coord.) (2003) Experiencias Públicas y Privadas en el Desarrollo de un Modelo de Turismo Sostenible. Fundación Universidad de Oviedo.
10.Valls, J. F. (2004) Gestión de Destinos Turísticos Sostenibles. Gestión 2000. Barcelona.
11.Trullén J, Boix R and Galletto V (2013): An insight on the unit of analysis in urban research, in Kresl P and Sobrino J Handbook Of Research Methods And Applications In Urban Economies, Northampton, Mass: Edward Elgar.
Hägerstrand, T. (1991): Qué hay acerca de las personas en la Ciencia Regional, Serie Geogràfica 1, 93-110.

- Materia Buenas Prácticas en Planificación Integral del Desarrollo Local

1. Coordinadora de ONGD de España (2006): AOD hoy, discurso y realidad.
2. Coordinadora de ONGD de España (2008), Mejor ayuda, una condición necesaria para el desarrollo, CONGDE, Campaña del Milenio de NNUU.
3. Gómez Gil, Carlos (2008) Una visión panorámica de la cooperación descentralizada de las entidades locales. Reflexiones sobre su papel y su futuro, Vitoria- Gasteiz: Ayto. de Vitoria-Gasteiz, Servicio de Cooperación al Desarrollo.
4. Gutiérrez Goiria, Jorge, Labaien , Irati, Sabalza, Michel (2013) La Cooperación Descentralizada: Una aproximación a sus potencialidades y problemas desde el caso de Euskadi HEGOA
5. Iborra, Juanjo, Martínez, Pablo J. y Martínez, Ignacio (2013), Diagnóstico sobre las políticas de cooperación de los gobiernos autonómicos en La cooperación descentralizada a debate. La eficacia de la ayuda y el post-2015, ART-PNUD, CIDOB y Campaña del Milenio NNUU.
6. Martínez, Ignacio y Sanahuja, José Antonio (2009) La agenda internacional de eficacia de la ayuda y la cooperación descentralizada, Doc. de trabajo Nº 38, Fundación Carolina.
7. Unceta, Koldo, Martínez María José, Zabala, Idoye (2012) La Crisis de la cooperación al desarrollo: los OMD, la Agenda del Desarrollo y el papel de la AOD. HEGOA

- Materia Buenas Prácticas en Planificación Integral del Desarrollo Local

AECID, Plan Director de la Cooperación Española 2013-2016, Planes Anuales de Cooperación Internacional (PACI) y seguimiento de los PACI.

AECID: MAP-Bolivia. MAP-Ecuador

Generalitat Valenciana: III Plan Director de la Cooperación Valenciana 2014-2017

Gobierno Vasco: Manual para construir proyectos transformadores de cooperación para el desarrollo"

Materia Recursos y Actividades Económicas para el Desarrollo

12. Hägerstrand, T. (1991): Qué hay acerca de las personas en la Ciencia Regional, Serie Geogràfica 1, 93-110.